

“Nizami Gəncəvi İli”, yaxud Şərqi dəyərlərinin dünyəviləşməsi prosesi

Elnarə Akimova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan

E-mail: miryusifzade@mail.ru

Annotasiya. Nizami irsi İslam Şərqi mədəniyyəti içindədir. Həmin dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatı deyilən bir anlayış yox idi, ədəbiyyat bütövlükdə ümum-islam Şərqi mədəniyyəti içində qararlaşmışdı. Belə bir əhvalın yetirməsi olan Nizaminin çağdaş qlobalizə proseslərindəki xidməti hansı məqamları ilə spesifik ola bilər? Bu suala verilən cavablar diqqətdə saxlanmalıdır.

Qərbdə XIX əsrin sonlarında güclənən modernizm dalğasının bir təzahürü olaraq meydana çıxan feminizm fikri axını ilə Nizaminin qadın-kişi münasibətinə münasibətini də müqayisə etmək yerinə düşər.

Bu poeziyada Allah sevgisi qabarıqdır, amma bu sevgi doqmatik anlayış səviyyəsində deyil, insanı qul, kölə kimi görmür. Burada insan öz şəxsiyyətini qoruyan, mahiyyətini müxtəlif yönərdən ortaya qoymağa çalışan fərddir. Nizami dini buxov hiss eləmir, Avropalı islahatçılarından fərqli olaraq bu təcrübənin predmetinə Allahı qoymurdu. Allaha inam Nizamidə heç bir halda şübhə altına alınmır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, modern, cərəyanlar, müstəqillik, bəşəri dəyərlər

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.09.2021; qəbul edilib – 15.09.2021

“The Year of Nizami Ganjavi” or the process of globalization of Eastern values

Elnara Akimova

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: miryusifzade@mail.ru

Abstract. Nizami's heritage is within the Islamic Eastern culture. This is the reality of that time, there was no such concept as Azerbaijani literature at that time, and literature was firmly established in the entire Islamic Eastern culture. The service of Nizami in the processes of modern globalization, which is the embodiment of such a mood, can be specific. The answers to this question should be kept in mind.

In the West, it is worth comparing the attitude of Nizami to the attitude of women to men with the flow of feminism, which emerged as a manifestation of the wave of modernism, which strengthened at the end of the XIX century.

In Nizami, the word of God is also interesting. Unlike the European reformers, Nizami did not put God on the subject of this experience. Belief in God is not under any doubt in the Charter.

Keywords: Nizami Ganjavi, modern, currents, independence, human values

Article history: received – 05.09.2021; accepted – 15.09.2021

Giriş / Introduction

Artıq müharibə ağrıları və zəfər sevinclərini, eləcə də pandemiya gərginliklərini özündə ehtiva edən 2021-ci ilin qələbə təntənəsini yaşamaqdayıq və il girər-girməz ölkə başçısının bizləri “Nizami ili” sevinci ilə müjdələməsi mədəni iqlimə köklənməyə gözəl bir vəsilə olmaqla bərabər, maraqlı dairəsində olduğumuz indiki zamanda dünyaya bir də Nizami xalqı, Nizami milləti olaraq üz tutduğumuzun mesajı kimi simvolik çalar kəsb edir. Bəli, Nizami məhz bizim bir xalq, dövlət kimi varlığımızın siması statusunda tanındılmalıdır. Belə bir prosesə bizdə XX əsrin əvvəllərində cəhdlər edilmişdi. Lakin Sovet rejiminin əleyhimizə düşünülmüş planları bütün başlanan prosesləri yarımçıq qoymaqla bahəm, xalqın milli oyanış əzminə güclü zərbə vurdu. Bir tərəfdən, yaşadığı iki dünya müharibəsinin fəci nəticələri, digər tərəfdən, rejimin antimilli təbliğat kampaniyası, xalqı öz kökündən, milli kimliyindən, keçmişindən, tarixi statusundan məhrum etmək siyasəti Azərbaycan insanını dünya müstəvisində təklənməsinə gətirib çıxardı. Öz genetik kodu və milli müəyyənliyi ilə bağlı düşüncələrinin bədi mətnə köçürülməsinin qadağalarını yaşaması, həmçinin dünyaya məkanında gedən proseslərdən təcrid olunaraq qapalı məcrada fəaliyyət göstərməsi ona milli statusunu fərqləndirmə və fərdiləşdirmə imkanı vermədi. Belə bir müəyyənlik bir də Ümummilli lider Heydər Əliyevin üslubunda təkrar olundu.

Əsas hissə / Main Part

Heydər Əliyev bilirdi ki, hər bir xalqın, dövlətin məfkurə xətti onun dəyərlərinə, irsinə verdiyi qiymətin əmsalı ilə ölçülür. Ona görə iqtisadi coğrafiyanı böyük quruculuq işləriylə, mənəvi coğrafiyanı isə milli-mənəvi dəyərlərin Azərbaycana qaytarılmasıyla gerçəkləşdirdi. Azərbaycanın qapılarını Dədə Qorqudun, Babəkin, Nizaminin, Tusinin, Nəsiminin, Vaqifin, Hüseyn Cavidin, Şəhriyarın üzünə taybatay açmaqla, Azərbaycanın məfkurəvi necəliyini müəyyənləşdirdi əslində.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin irsinə Heydər Əliyevin münasibəti konseptual səciyyəsi ilə seçilmişdir. Məhz onun təşəbbüsü ilə qəbul edilən “Azərbaycanın böyük şairi və müttəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə, nəşrinə və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” 1979-cu il 6 yanvar tarixli qərar bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürərək, Nizami irsinin və ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında qərarı isə nizamişünaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır. Xəlil Rza Ulutürkün “Gündəliy”ində əhəmiyyətli bir epizod yer alır:

“Xəmsə” yaradıcısının anadan olmasının 840 illiyi bayramı keçiriləndə böyük qazax şairi Oljas Süleymenovun Heydər Əliyevə verdiyi sual yadımdadır:

-Ustad, axı 840 yuvarlaq rəqəm deyil, niyə tələsirsiniz?

-Tələsməyimiz əbəs deyil. Biz Nizami ilə bəşəriyyəti qovuşdurmağa tələsirik. Nizami elə bir sənətkardır, elə bir dahidir ki, hər il bayramını keçirməyə dəyər [1].

Heydər Əliyevin gerçəkləşdirdiyi əməllər sırası birbaşa insan amilinin önə keçməsinə, xalqı, toplumu özünə qaytaran, onun tarixdə, dünya prosesləri içində görünməsinə, var olmasına xidmət edirdi. Məsələn, o, Nizaminin haqqında sərəncam verirdi, müxtəlif tədbirlər keçirilirdi, tədqiqatlar meydana çıxırdı. Aydınır ki, Qərb ədəbiyyatında XV əsrdə qabaran insan amili bizim milli ədəbiyyatımızda hələ XII əsrdə Nizaminin poemalarında konsepsiya səviyyəsindədir. 1980-ci illərdə - ədəbiyyatın Nizami irsinə müraciətinin zəminində şairin yaradıcılığında ehtiva olunan insan konsepsiyasının bütövlüyü dururdu. Heydər Əliyevə görə, Nizami ona görə böyük şair idi ki, yaradıcılığında lokal xarakterli məsələləri deyil, bütün bəşər miqyasında düşündürən problemləri ehtiva edə bilmişdir. Bədiyyatın daim aparıcı mövzusu olan insana, onun daxili aləminin təkamülünə varmışdır. O, Nizami yaradıcılığına özünüdraka, global rifaha aparın müqəddəs, mənəvi mehrab kimi yanaşırdı. Heydər Əliyevi o zaman düşündürən bütün məsələlərin – əqli-mənəvi intibahın, milli-bəşəri dəyər və beynəlmiləl sərvət axtarışının müasir mərhələsi Nizami əsərlərində miqyas və məzmun gerçəkliyi ilə təsdiqini tapırdı.

Nizami Gəncəvinin 850 illiyi ilə əlaqədar yubiley tədbirləri 1991-ci ildə keçirilməli idi. Lakin ölkədəki dərin siyasi, iqtisadi və sosial böhran buna imkan verməmişdir. Qeyd edək ki, Nizami ilə bağlı zamanında atılmış mütərəqqi addımlar sonradan ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilmişdir. Belə ki, 23 dekabr 2013-cü ildə Prezident İlham Əliyev şairin əsərlərinin filoloji tərcüməsinin təkmilləşdirilərək yenidən nəşrə hazırlanması və müxtəlif dillərə tərcümə edilməsi, habelə dünyanın mötəbər kitabxana və arxivlərində şairin yeni əlyazmalarının üzə çıxarılması, dövrü, ədəbi irsi və məktəbi problemlərinin müasir humanitar düşüncənin tələbləri kontekstində və azərbaycanlılıq məfkurəsi işığında tədqiq olunması məqsədilə Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsi haqda sərəncam imzalamışdır.

“2021 – Nizami İli”! Məncə, bu qərar imkan verir ki, məsələyə Şərqi dənizlərinin dünyəviləşməsi prosesi kimi yanaşaq. Yəni, ümumkulturoloji kontekstdə Dantenin irəli sürdüyü “dünya monarxiyası” ideyası, Şpenqlerin vahid dünya mədəniyyəti anlayışı ki, bu onlarda ancaq Qərbi mədəniyyətinin varlığı ilə xarakterizə olunur, o zaman dünya və cəmiyyət məsələlərini önə çəkən Nizami irsinin bu mədəniyyətin içindəki yerini – yolunu müəyyənləşdirməliyik. Nizami irsi İslam Şərqi mədəniyyəti içindədir. Bu, o dövrün reallığıdır, o dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatı deyilən bir anlayış yox idi, ədəbiyyat da bütövlükdə ümum-islam Şərqi mədəniyyəti içində qərarlaşmışdı. Belə bir əhvalın yetirməsi olan Nizamının çağdaş qlobalizə proseslərindəki xidməti hansı məqamları ilə spesifik ola bilər. Bu suala verilən cavablar diqqətdə saxlanmalıdır.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin yuxarıda yer alan fikrindəki bir məqama diqqət yetirmək çox önəmlidir: Nizami ilə bəşəriyyəti qovuşdurmaq. Bu, Nizamının əsərlərindəki insan amilindən keçir, dünya və cəmiyyət məsələlərinin qoyuluşundan keçir və s. Bu gün birlik, humanizm anlayışlarına bəşəriyyətin ehtiyacı dənədən daha artıqdır. Nizami bu böyük məsələnin həllinə hansı töhfələr verib? Şairin yaradıcılığı əsaslı şəkildə bu prosesə qoşulmağa potensial sərgiləyir.

Şairin poetikasının incələnməsi məsələsində ədəbiyyatşünaslığın üzərinə böyük yük düşür. Müstəqilliyə adladığımız bu otuz ildə ixtiyarımızda yeni metodoloji nailiyyətlər, ədəbi-elmi qiymətlər, dəyərlər sistemi vardır. Bu bədii-estetik arsenal Nizamının irsinin yeni tərəflərini meydana çıxarmaqda faydalı ola bilər. Sovet dövründə yaradıcılığı daha çox sosial qatlara bağlanan, bədii irsinin ideya-estetik tutumu dar çərçivədə axtarılan Nizamini modern sənət prinsipləri kontekstində dəyərləndirmək maraqlı nəticələr verə bilər. M.Baxtinin bu fikri çox dəqiqdir: “Özgə mədəniyyət yalnız başqa mədəniyyətin gözü ilə özünü dərindən göstərir” [2, s.334]. Klassikanın hər cür oxunuşu labüddür. Avropa ədəbiyyatı hər klassikə münasibətdə bu təcrübəni təkrar-təkrar təqdim edir və etiraf edək ki, bu onlara daha geniş hüdudlara varmaları üçün imkanlar qazandırır. Nizamini də tanış sistemlərlə bərabər, qeyri-tanış sistemlərlə görüşdürmək onun nəhəngliyini meydana qoymaq baxımından əlverişli olardı. Bir şərtlə ki, bu mövzuda yazan ədəbiyyatşünas Nizami dühasına, dövrünə və bədii dünyasına kongenial olsun. Nizamini müqayisəli ədəbiyyat kontekstində və təkcə orta əsrlərin mətnləri ilə qarşılıqlı deyil, daha çox modern rəssamlıq, modern ədəbiyyat və s... modern sənət kontekstində araşdırmaq faydalı olardı. Əgər Nizami Höteyə təsir edibsə (“Şərqi-Qərbi Divanı”ndakı “sözü sirr dolu Nizami” ecazı), Höte də modern sənətə keçid dövrünün – maarifçilikdən romantizmə keçidin təminatçısıdırsa, biz Nizamiyə bir də bu kontekstdən baxmalıyıq. Bu mənada, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” kitabında düşündürücü məqamlar çoxdur: İngilis professoru Vilson həyəcan, ehtiras və həsrətin bədii ifadəsi baxımından Nizamini Şekspir və Petrarka ilə müqayisə edib. İtalyan professoru Pizzi Nizamının Bəhram Guru ilə Boccaccionun Ametosu arasında dərin bənzərliklər müşahidə edib. Fransız professoru Meynard isə Nizamini tarixi roman janrının atası adlandırır. Bu məsələlər çağdaş dəyərləndirmə prinsipləri istiqamətindən təhlilə cəlb edilərək niyə müasir dərkinə tapmasın?

Modernizmdə bütün kəskinliyi ilə qoyulan fərdilik amili, individuallıq, şəxsiyyət problemi XII əsr dahisi Nizamının əsərlərində dərinliyi ilə izahını tapır. Azad şəxsiyyət, müstəqil mövcudluq hüququ, əməl və iradədə sərbəstlik şairin bütün əsərlərinin ana xəttini təşkil edir. Burada nə ir-

qi-sosial mənsubiyyət anlayışı var, nə də fərqli coğrafi məkanlara görə qruplaşma meyilləri. Hüquq eyni olduğu kimi, bədii-fəlsəfi süjet xəttinin təmərküzləşdiyi estetik ərazi də vahiddir.

Qərbdə XIX əsrin sonlarında güclənən modernizm dalğasının bir təzahürü olaraq meydana çıxan feminizm fikir axını ilə Nizaminin qadın-kişi münasibətinə yanaşmasını da müqayisə etmək yerinə düşər.

Nizami yaradıcılığında Tanrı məqamı da maraqlıdır. Qərbin mənəvi tənəzzül gerçəkliyində Tanrı ilə bağının qırılmasının böyük rolu var. Tutacaq bir nəsnə, dirənəcək bir arxa hiss etməyən insanın depressiyaya düşməsi, dünyaya qarşı dirəniş-duruş əzmini itirməsi məhz bu səbəbdəndir ki, bu gün də onun ciddi fəsadları ilə qarşılaşırıq.

Məlumdur ki, bütün orta çağ ədəbiyyatı daha çox dini düşüncənin, inanclar sisteminin təsiri altında formalaşmış, sxolastik fəlsəfənin hüduqlarında gəzişmişlər. Bu düşüncə, dini baxış sistemi azad fikrin gəlişməsinə əngəlləyir, daha çox elm və fəlsəfəni dinlə birləşdirməyə və bu yolla öz mövqeyini möhkəmləndirməyə çalışırdı. XV əsrdən başlayaraq dünya ədəbi-fəlsəfi fikrində yeni düşüncə dövrü başladı. Bəşəriyyət sxolastik düşüncəyə vida etməyə, üzünü antik ədəbiyyata tutub, bu ədəbiyyatın örnəklərini yeni zamanın müstəvisinə çıxarıb onları diriltməyə çalışdı. Dünya ədəbiyyatında İntibah dövrü başladı. Humanizm ideyası, İnsan konsepsiyası yenidən sənətin, ədəbiyyatın məhvərində dayandı. Antik Yunan düşüncəsi insana önəm verən bir sistem kimi irəli çəkildi. Halbuki, dünya ədəbiyyatında XV əsrdə qabaran insan amili bizim milli ədəbiyyatımızda hələ XII əsrlərdə Nizaminin poemalarında konsepsiya səviyyəsində idi. Bu poeziyada Allah sevgisi qabarıqdır, amma bu sevgi doqmatik anlayış səviyyəsində deyil, insanı qul, kölə kimi görmür. Burada insan şəxsiyyətini qoruyan, öz mahiyyətini müxtəlif yönərdən ortaya qoymağa çalışan fərddir. Nizami dini buxov hiss eləməirdi, Avropalı islahatçılarından fərqli olaraq bu təcrübənin predmetinə Allahı qoymurdu. Allaha inam Nizamidə heç bir halda şübhə altına alınmır. Əksinə, bu poeziyada şükranlıq və minnətdarlıq hissi öndədir: *“Bu minvalla Allahdan nə istədimsə /Allah verdi və verilmişə şükür elədim”*.

Ötən əsrin 60-cı illərində E.Fromm (1900-1980) yazırdı: “XIX yüzildə problem bu idi: “Tanrı öldü!”. XX yüzilin problemi isə budur: “İnsan öldü” (bax: 3). Nizami yaradıcılığı bu baxımdan görk ediləsi çox dəyərləri özündə ehtiva edir. Onun üçün Tanrısız heç bir əxlaqi dəyərlər sistemi yoxdur. Tanrıya münasibət ölümsüzlük məqamında qərar tapmışdır. Burada Tanrı da, insan da diri, yer üzünün əşrəfi sayılan varlıqlardır. Onlardan biri digərini yetirən əsas səbəb kimi çıxış edir. İnsan Tanrını duyduğu, hiss etdiyi, ona tapındığı qədərincə öz varolmasının təminatçısı salıya bilər. Nizami Gəncəvi oğlu Məhəmmədə nəsihətində yazır:

*Öz əhdini Tanrıyla möhkəm saxla,
Başqa əlaqələr üçün ürəyinə qəm salma,
Sən Tanrıyla əhdini pozmasan,
Səni əmin eləyirəm ki, hər şeydən xilas olarsan.*

Nəticə / Conclusion

Krımskinin “sufi və romantik” şair adlandırdığı Nizami niyə bu və bütün tərəfləri ilə dünyaya örnək olmasın ki? Dünyanın harmoniya, xilas proseslərinə, Nizami özünün ahəngə, sahmana addımı ifadə edən, buna çatmağı yalnız qlobal sosial strukturda deyil, həm də fərdi-mənəvi “mən-də” arayan sənəti ilə daha etalon ola bilər. Yetər ki, onu bəşəriyyətlə görüşdürməyin uyğun prinsiplərini tapa bilək. Şairin dünya, ədəbiyyət və bəşər kontekstində poetik qüdrət və zənginliyi ancaq bu halda görünə bilər.

Ədəbiyyat / References

1. Xəlil Rza Ulutürk. “Gündəlik”. 2 may 1993-cü ildə Heydər Əliyev haqqında yazdığı bir parça. Bakı: “Ədəbiyyat qəzeti”, 9 oktyabr 1998.
2. M.Baxtin. Estetika slovesnoqo tvorçestva. Moskva, “İskusstvo”, 1979.
3. Bəydili Cəlal. Çağın Tanrısızlaşdırılmağı. Bakı: “Ədəbiyyat qəzeti”, 23 yanvar 2015.

“Год Низами Гянджеви” или процесс глобализации восточных ценностей

Эльнара Акимова

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: miryusifzade@mail.ru

Резюме. Наследие Низами находится в исламской восточной культуре. Это реальность того времени; в то время не было такого понятия, как азербайджанская литература, и литература была сосредоточена в общей культуре исламского Востока. С какими моментами может быть конкретна заслуга Низами в современных процессах глобализации, что является следствием такого настроения. Ответы на этот вопрос должны быть в центре внимания.

С потоком идей феминизма, возникшим на Западе как проявление усиливающейся в конце XIX века волны модернизма, уместно сравнить и отношение Низами к отношениям женщина-мужчина.

Интересна и точка зрения Бога в творчестве Низами. Низами не испытывал религиозных чувств, в отличие от европейских реформаторов, не ставил Бога в предмет этой практики. Порядок веры в Бога ни в коем случае не подлежит сомнению.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, современность, течения, независимость, общечеловеческие ценности